

Анализируюцца водяныя знакі бумажы Служэбніка 1583 г., напечатанага в Вільне в тiпографіі Мамонічэй, на прымере экзэмпляра из сабраіня Нацыянальнай бібліятэкі Украіны ім. В.І. Вернадскаго. Кратко охарактэрызаваны асабннстат экзэмпляра, утачнана пастранічная фармула ізданія. Выявланы і прааналізаваны тры водяныя знака («Свенціц в овалном щіте», «Подкова с крестом без обрамлення» і «Топор без обрамлення»), праведена іх сраваенне с водянымі знакамі другіх віленскіх кірылічэскіх ізданіяў втормой паловіны XVI в., а такжэ ізданіяў острожскай тiпографіі.

Paper watermarks of the Missal printed in Vilnia in the printing house of Mamonichy in 1583 on the example of the copy from the collection of the V.I. Vernadsky National Library of Ukraine are analyzed. Peculiarities of the copy are briefly described, some corrections to the paginal formula of the edition are added. Three watermarks (a Svenchits in the oval shield, a Horseshoe with a cross without a frame and an Ax without a frame) are identified, analyzed and compared with paper watermarks of other Vilna Cyrillic editions of the second half of the 16th century, as well as of Ostrog printing house publications.

Клімаў І.П. (Мінск)

ФЕНОМЕН ПРАДМОВЫ

Прадмова сама па сабе, як літаратурная з’ява ці факт кніжнай гісторыі, вывучана ў сусветнай навуцы пакуль недастаткова. Даволі шмат увагі нададзена літаратурным прадмовам (тым, што папярэднічаюць літаратурным творам), якія часта надзелены мастацкімі вартасцямі ці становяцца пляцоўкай эстэтычнага аналізу або служачь маніфестам. Аднак прадмовы да нелітаратурных выданняў ці рукапісных кніг, асабліва старажытных часоў (да XVIII ст.), здабылі даволі сціплую ўвагу, калі наогул заўважаюцца. У заходняй навуцы маецца каля дзясятка манаграфічных прац, так ці інакш прысвечаных тэматыцы і кампазіцыі даўняй прадмовы, у іх таксама разглядаюцца і тэарэтычныя пытанні

наконт статуса, функцыі і структуры прадмовы [1]. У былой савецкай навуцы з'явіўся толькі адзін зборнік, прысвечаны прадмовам кірылічных старадрукаў, пераважна маскоўскіх [2], у ім таксама закраналіся і некаторыя тэарэтычныя пытанні. Феномен прадмовы (а таксама блізкага да яе пасляслоўя) патрабуе глыбейшага асэнсавання і вывучэння, спроба чаго і здзейснена ў дадзенай працы.

1. Дэфініцыя прадмовы. Дэфінаваць прадмову не проста, паколькі прырода гэтага тэксту неадназначная і дапушчае розныя падыходы ды інтэрпрэтацыі. У найбольш агульным сэнсе прадмову можна акрэсліць як «уводную частку працяглага тэксту, дзе аўтар яшчэ не пачынае разглядаць галоўны прадмет» [3]. Калі ж аўтар пачынае разгляд гэтага прадмета (дае, напрыклад, гісторыю нейкага пытання, яго вывучэння або старт сюжэта), то такі тэкст звычайна называецца ўводзінамі. Прадмова блізкая да ўводзін, але адрозніваецца ад іх. Ва ўводзінах пачынаецца разгляд галоўнага прадмета, уводзіны складаюць частку логікі ці сюжэта твора (кнігі), тады як прадмова належыць хутчэй гісторыі твора (кнігі), з'яўленне тут прадмовы – выпадковае [4]. Уводзіны могуць прысутнічаць практычна ў любым тыпе твора, ад дакумента (прэамбула) да эпасу (зачын), тады як прадмова сустракаецца далёка не ўсюды.

Прыведзеная дэфініцыя азначае, што прадмова нейкім чынам, хаця б фармальна (напрыклад, толькі сваім месцазнаходжаннем (напачатку твора, кнігі), загаловакам, спасылкамі, згадкамі, алузіямі), звязаная з тым творам (кнігай), да якога (якой) адносіцца. Часта такая сувязь вельмі выразная, часам – ледзь заўважная. Прадмова абавязкова кажа нешта пра твор (кнігу) – або мімаходзь, павярхоўна, або ў дэталях (напрыклад, дае тлумачэнне, інтэрпрэтацыю зместу, тэматыкі, кампазіцыі ці асобных фрагментаў, ідэй, сімвалаў або рэалій). Аднак у любым выпадку ўсё гэта адбываецца за межамі твора (кнігі), якому (якой) прадмова дасланая. Прадмова не ўваходзіць у фабулу ці сюжэт або змест такога твора (кнігі) і без праблем можа быць апушчана ці прамінута чытачом (чаго немагчыма зрабіць з уводзінамі). Такім чынам, прадмова – неабавязковы тэкст, яе з'яўленне гістарычна выпадковае: яе магло б і не быць [5]. Сапраўды, нямала твораў (кніг) убачыла свет без прадмоў. Таксама гістарычна выпадковая і рэцэпцыя прадмовы. Чытач вольны прамінуць яе, нічога не трацячы з успрымання

самога твора. Але ў большасці выпадкаў наяўнасць прадмовы лічыцца неабходнай для кнігі ці буйнога твора, што і прыводзіць да яе з'яўлення. Такім чынам, узнікненне прадмовы абумоўлена пэўнай культурай, пэўнымі адносінамі ў грамадстве да кніжнай камунікацыі.

Іншы выпадак, калі пад прадмову маскіруецца частка асноўнага твора (напрыклад, уводзіны ці нейкая аўтарская рэфлексія), і тады гэта квазіпрадмова – самастойны твор (ці частка іншага твора), якому толькі нададзены выгляд прадмовы (праз адпаведны заглавак (назву), месцазнаходжанне, некаторыя тыповыя адзнакі прадмовы, у тым ліку стылістычныя). Таму, калі аўтар пачынае разгляд галоўнага прадмета ў прадмове, то, згодна з вышэйпрыведзенай дэфініцыяй, яна аўтаматычна ператвараецца ў квазіпрадмову – пачатак твора або ўводзіны.

Асобнае пытанне – ці могуць існаваць у самім творы спасылкі на прадмову, згадкі пра яе, калі яна з'яўляецца выпадковым тэкстам? Паводле погляду на аказіянальнальную прыроду прадмовы, такіх спасылак (ці згадак пра яе) у асноўным творы, якому даслана прадмова, быць не павінна. Яна – гэта пастэрыёрны тэкст (інакш – метатэкст), які ўзнікае ў выпадку існавання ўжо іншага тэксту (твора, кнігі). У адваротным выпадку даводзіцца разглядаць яе як квазіпрадмову, замаскіраваныя ўводзіны, якім памылкова ці наўмысна нададзена форма і статус прадмовы. Такое часам здарэцца ў літаратурных прадмовах (асабліва калі ў іх выступае аўтар-апавядальнік, што так або інакш прысутнічае ў асноўным творы). Зразумела, выключэнне ствараюць каментары да асноўнага твора (і іншыя паратэксты, гл. *Праблема жанру прадмовы*) – яны могуць спасылацца на прадмову, як і яна можа згадаць пра іх, але гэта зусім не ператварае яе ў квазіпрадмову.

На практыцы, аднак, існуе шмат выпадкаў, калі прадмова фактычна служыць нейкімі ўводзінамі ў сутнасць прадмета, якому прысвечаны асноўны твор, выступае ў якасці яго інтэрпрэтацыі ці тлумачэння¹. Пры творах традыцыйнага зместу, што не могуць быць зменены публікатарам ні пры якіх умовах (Св. Письмо, літургічныя і царкоўныя (напрыклад, жыцці, казанні) творы, даку-

¹ Пра размежаванне гэтых блізкіх, але нятоесных відаў апавядання гл. у дэталях [6].

менты, твораў класікаў і г. д.) нярэдка ў якасці прадмовы выступас цэлы трактат, дастаткова самастойны ў сваім змесце і кампазіцыі, які толькі па назве або тэматыкай звязаны з тым творам, якому ён дасланы. Падобныя працяглыя ўводзіны самастойнага значэння часта называюцца пралегоменамі, па сутнасці, яны з'яўляюцца квазіпрадмовамі.

2. Месца знаходжання і мадыфікацыі прадмовы. Паводле сваёй прыроды прадмова павінна знаходзіцца за рамкамі таго твора, да якога яна дасылаецца, яе ўзнікненне, як было адзначана (гл. *Дэфініцыя прадмовы*), выпадкова і не можа ўплываць на сюжэт ці змест такога твора (хаця, натуральна, можа закранаць нейкія дэталі адтуль ці ўплываць на яго ўспрыманне чытачом). Гэта значыць, што сапраўдная прадмова пішацца, як правіла, да твораў, тэкст якіх ужо не можа быць зменены; іншымі словамі, прадмова звычайна ўзнікае пасля стварэння асноўнага твора. «Прадмовы па натуры “прэпастарыёрныя”, бо яны часта з'яўляюцца тым, што думалася апошнім, але выражаецца напачатку» [7].

У звычайным выпадку прадмова папярэднічае твору ці змяшчаецца напачатку кнігі. Гэта тлумачыцца функцыямі прадмовы (гл. *Структура, тэматыка і функцыі прадмовы*) і вынікае з самой сутнасці прадмовы (гл. *Дэфініцыя прадмовы*). Аднак пры пэўных умовах прадмова можа месціцца не толькі напачатку, але і напрыканцы – як паслямова; у такім выпадку яна выконвае функцыю пасляслоўя (але не з'яўляецца ім). Праўда, для гэтага ў структуры самой прадмовы патрэбна ажыццявіць шэраг істотных змен, якія разбураюць некаторыя яе важныя функцыі (такія, як здабыццё ўвагі і прыхільнасці чытача, гл. *Структура, тэматыка і функцыі прадмовы*). Фактычна, адзінай функцыяй прадмовы ў такім выпадку застаецца інфармаванне чытача пра аўтара, яго мэты ці матывы, умовы напісання / выдання твора (кнігі). Аднак у паслямове бессэнсоўна раскрываць структуру (кампазіцыю) і асаблівасці твора (кнігі), хаця можа спатрэбіцца тлумачэнне ці інтэрпрэтацыя – напрыклад, можа захоўвацца патрэба ў «дэшыфроўцы» асобных сэнсавых кампанентаў твора (кнігі): тэмы, ідэі, персанажаў, рэалій і да т. п. Таксама аўтару ў такой паслямове неабходна змяніць сваю прэзумпцыю з уводнай (калі асноўны твор, якому даслана прадмова, яшчэ не прачытаны чытачом) на заключную (калі прачытанне твора ўжо адбылося).

Магчымыя і іншыя мадыфікацыі прадмовы. Яна можа разбівацца на некалькі частак ці ўяўляць сабой суму або іерархію некалькіх больш прыватных прадмоў, што месцяцца пры розных раздзелах твора (кнігі), тое ж магчыма і ў дачыненні да пасляслоўя. Пры гэтым такі цыкл ці набор прадмоў можа аб'ядноўвацца не толькі агульнай ідэяй, тэмай, стылем, але і спасылкамі адна на адну. Адпаведна гэтаму трансфармуюцца і некаторыя важныя функцыі прадмовы (напрыклад, інфармаванне чытача пра змест і склад твора можа падлягаць парцэляцыі – адпаведна кожнаму раздзелу ці частцы). Такім чынам, прадмова ў некаторым сэнсе здольна «рухацца» вакол асноўнага твора ці па кнізе, змяшчацца то на пачатку, то на канцы (гэта асабліва часта можна назіраць у рукапіснай традыцыі).

Аднак прадмова не тое самае пасляслоўе. Як будзе паказана ніжэй (гл. *Структура, тэматыка і функцыі прадмовы*), у прадмовы месца шэраг важных і розных функцый, якіх проста не можа быць у пасляслоўя. Пасляслоўе – гэта, як правіла, кароткае паведамленне, якое змяшчаецца напрыканцы твора (кнігі) ужо пасля таго, як разгляд асноўнага прадмету закончаны. Пры гэтым пасляслоўе не тое самае заключэнне (эпілогу), якое з'яўляецца часткай сюжэта твора (кнігі), у пасляслоўі не могуць падводзіцца вынікі і/ці рабіцца высновы, як у заключэнні (эпілогу). Звычайна пасляслоўе інфармуе чытача пра агульныя ўмовы з'яўлення твора (кнігі), пра аўтара (публікатара, перапісчыка), некаторыя параметры, умовы ці акалічнасці твора (кнігі) і да т. п. Пры гэтым аўтар (публікатар) зыходзіць з прэзумпцыі, што чытач ужо азнаёміўся з галоўным прадметам. Таму ў большасці выпадкаў (апрача адзначаных вышэй) прадмова і пасляслоўе не могуць мяняцца месцамі: прадмова можа пры пэўных умовах з'явіцца на месцы пасляслоўя (са стратай асобных сваіх функцый), але не наадварот – пасляслоўе не ў стане замяніць сабой прадмову.

З часоў Антычнасці ў прадмовы з'яўляецца яшчэ асобная функцыя – прысвячэнне твора аднаму з сяброў (у лацінскіх пэнтаў – гэта consecratio 'прысвячэнне, ахвяраванне'), пазней – мецэнату ці патрону. Хрысціянскія аўтары сталі прысвячаць свае творы Богу – пачатак гэтай традыцыі паклаў Еранім [8]. У эпоху Сярэднявечча такая традыцыя захавалася: творы часта прысвячаліся зямным уладарам (каралям і іншым феадалам, у тым ліку царкоўнікам) ці выдатным аўтарытэтам (вучоным). Так у эпоху

Сярэднявечча ўнікае асобны від прадмовы – дэдыкацыя (прысвятэнне), мэтай такога твора з’яўляецца атрыманне карысці ці абароны. Карысць з’яўляецца ў тым выпадку, калі дэдыкацыя скіравана да паважанага і заможнага адрасата, якога трэба схіліць да патранату ці спонсарства: абарона – калі аўтар звяртаецца да аўтарытэтнага вучонага, чыё знакамітае імя мусіць ахоўваць твор ад нападак [9]. У дэдыкацыі ананімнасць чытача знішчаецца, а аўтар разглядае яго (прымае прэзумпцыю) як ідэальнага чытача – самага кемлівага і дасведчанага, які ў творы разумее ўсё да звання без чужой дапамогі [10]. У ідэале дэдыкацыя адрасаваная адной асобе – такому чытачу, хаця, натуральна, пішацца ў разліку на шырокую аўдыторыю.

3. Структура, тэматыка і функцыі прадмовы. Швейцарскі даследчык Г. Эйрэнцэлер прапанаваў разглядаць функцыі прадмовы ў выглядзе трохкутніка адносінамі паміж аўтарам, чытачом і творам [11]². Аўтар заўжды мусіць нешта казаць пра сябе, заяўляць сваю пазіцыю, выказваць свае погляды і ідэі. Чытач выступае як адрасат нейкіх адсылак аўтара, што рэалізуецца праз звароты і заклікі, праз розныя формы і праявы *caritatio benevolentiae* (здабывання прыхільнасці). Нарэшце, твор так або інакш мусіць быць згаданы ці апісаны.

Прапанаваны Г. Эйрэнцэлерам трохкутнік функцый прадмовы ўяўляе сабой хутчэй за ўсё набор трох тэм. Гэтыя тэмы абавязковыя і непазбежныя, прадмова не ў стане іх абмінуць ці замоўчваць (таму можна казаць пра яе тэматычную дэтэрмінаванасць [13]), яны вынікаюць з самой яе сутнасці. Праўда, аб’ём інфармацыі па кожнай з гэтых тэм можа быць вельмі розны – ад мінімальнага да дэталёвага: адпаведна, і аб’ём прадмовы можа вагацца ў значным дыяпазоне. Звесткі пра аўтара могуць быць абмежаваныя толькі згадкай яго імя, але могуць пашырацца да падрабязнай біяграфіі, якая залучае шмат разнастайных дэталей ці дае выклад яго ўласных поглядаў, ідэй, самаацэнку ўласнага твора (што нярэдка набліжае прадмову да квазіпрадмовы). Звесткі пра чытача таксама могуць быць абмежаваныя толькі згадкай пра яго існаванне (напрыклад, назвай толькі паводле функцыі (сінекдахай) у звароце кшталту *о, ласкавый чытальніку*, або назвай паводле маскі – шля-

² Погляд Г. Эйрэнцэлера быў падхоплены і Л. Сазонавай (праўда, без указання на крыніцу) і застасаваны да прадмоў украінскіх старадрукаў (гл.: [12]).

хам суаднясення з пэўнымі тыповымі вобразамі: Заіл – пра злоснага крытыка, Мом – антычны бог насмешкі і інш.). Пры гэтым аўтар ці выдавец можа звяртацца ў прамове да чытача як да адной персаніфікаванай асобы (Заіл, Мом), а можа і як да цэлай аўдыторыі (публіка, чытачы). За агульнымі імёнамі-маскамі кшталту Заіла або Мома могуць стаяць рэальныя адрасаты [14], але такія персанажы могуць з’яўляцца ўсяго толькі літаратурнымі містыфікацыямі. Аўтар прадмовы можа выказваць папрокі ці скепсіс да публікі, якая не здольна адэкватна зразумець ці ўспрыняць твор, ён можа таксама рабіць выпадкі супраць розных крытыкаў або нядобразычліўцаў [15]. Звесткі пра твор могуць уключаць выклад матываў і/ці гісторыі яго стварэння або выдання, яго лёс і ацэнку ў грамадстве (у тым ліку самаацэнку), а таксама раскрыццё складу або зместу. У апошнім выпадку прадмова можа закранаць сюжэт ці адмыслова ізалявацца ад яго, даваць тлумачэнні або інтэрпрэтацыі асобных ідэй, вобразаў ці паняццяў твора (кнігі), абмяркоўваць рэаліі і да т. п.

Суадносіны трох тэм, вызначаных Г. Эйрэнцэлерам унутры прадмовы, неаднолькавыя для розных эпох, розных відаў прадмоў. Яго схема знаходзіць даволі слабую і неадэкватную адпаведнасць, напрыклад, у нідэрландскай літаратуры XVII ст., на што ўказаў яе даследчык У. Борнеман [16]. У прадмовах таго часу аўтарскі пачатак слабы, звесткі пра аўтара сціплыя, яго пачуцці ў адносінах да твора могуць увогуле адсутнічаць. «Аўтар застаецца на заднім плане, адрасат вітаецца сціпла і пакідаецца халодна» [17]. «Аўтар паказваецца мала, звяртанне да публікі часта служыць толькі маскай, якая прыхоўвае ананімны натоўп крытыкаў, функцыя твора не спецыялізаваная для пэўнага твора» [18]. Аднак тэрэтычна трэба дапускаць, што тэмы прадмовы так або інакш (нават у мінімальным ці зародкавым стане) прысутнічаюць у ёй. На практыцы яны часта непарыўна спалучаюцца і зліваюцца паміж сабой (нават у адным сказе), так што адну тэму цяжка аддзяліць ад іншай. А гэта значыць, што на іх падставе немагчыма стварыць класіфікацыю прадмоў³, патрэбныя іншыя крытэрыі. Такая класіфікацыя – справа будучыні.

³ «Від прадмовы залежыць ад афармлення яе функцыі. Чым змястоўней і дакладней кожная пасрэднічае паміж назіццямі аўтара, твора і публікі, тым шчыльней яна будзе звязана з творами і тым больш прыйме індывідуальных рыс» [19].

Крытэрыямі могуць служыць стылістычныя асаблівасці прадмовы, у сувязі з чым можна вылучыць, напрыклад, мастацкія, ці літаратурныя, прадмовы, утылітарныя, фармальныя і інш. Аднак адных стылістычных рыс недастаткова, даводзіцца ўлічваць таксама структурныя і функцыянальныя асаблівасці прадмоў.

Сапраўдныя функцыі прадмовы (не ў сэнсе Г. Эйрэнцэлера) трэба звязваць з асноўнай мэтай яе існавання – пазафабульнай матывацыяй чытача. Пакуль няясна, ці павінны праяўляцца такія функцыі ўсе разам і ў любой прадмове, ці некаторыя могуць адсутнічаць. Таксама цяжка сказаць, колькі такіх функцый павінна быць: таму іх спіс, прыведзены далей, напэўна, неканчатковы.

1. Функцыя кантролю за чытачом, а менавіта за яго рэакцыямі і высновамі наконт твора (кнігі), што яму прапануваецца: такі кантроль ажыццяўляецца дыскурсіўнымі сродкамі: перакананнем, заклікамі, дэманстрацыямі, а таксама выкарыстаннем такіх камунікацыйных модусаў, як сціпласць, дасведчанасць, ахварнасць аўтара, ці эксплуатацыя ім вобразаў ворагаў, перашкод і г. д. Слушна, што аўтар, «ствараючы прадмову, ... імкнуўся праз яе ўздзейнічаць на чытача. З дапамогай прадмовы ён фарміруе чытацкае ўспрыманне і ўяўленне пра кнігу» [20]. Таму такая функцыя павінна лічыцца вядучай ці асноўнай для прадмовы.

2. Функцыя прамоцыі – гэта фактычна рэклама твора (кнігі) і/ці аўтара, яго ідэі і думак шляхам іх тлумачэння, спрашчэння, папулярызацыі. Дзеля гэтага аўтар (публікатар) мусіць улічваць разнастайнасць аўдыторыі, актуальнасць твора і ўзнятых у ім праблем, яго дасяжнасць, зразумеласць і да т. п. Гэтая функцыя адрозніваецца ад папярэдняй тым, што накіравана на асноўны твор, яго ідэі і вобразы.

3. Функцыя ацэнкі (інакш – паэталагічная функцыя [21]) – самарэфлексія аўтара (публікатара), яго ацэнка ўласнага твора / выдання (пры патрэбе – у сувязі з існуючай літаратурнай ці кніжнай традыцыяй, густам аўдыторыі і г. д.).

4. Функцыя «рытарычнага рытуалу» [22], якая прымушае аўтара (публікатара) у сваім выкладзе паслядоўнічаць пэўным тэмам, кампазіцыям, формам і прыёмам, уласцівым той эпосе і звязаным ва ўяўленні карыстальнікаў з нейкай тыповай, ці абстрактнай, прадмовай.

Калі звярнуцца да кампанентаў Г. Эйрэнцэлера, то можна меркаваць, што 1-я функцыя суадносіцца з чытачом, 2-я – з творам (кнігай), 3-я – з аўтарам. Аднак такое супадзенне, відаць, знешняе і, ва ўсялякім выпадку, няпоўнае, паколькі для 4-й функцыі нейкіх адпаведнікаў у схеме Эйрэнцэлера не знаходзіцца зусім.

У сувязі з функцыямі можна вызначыць некаторыя адметныя рысы, уласцівыя любым прадмовамі і разам прысутныя ў кожнай з іх. Адна з такіх рыс – рэфэрэнцыйнасць, гэта значыць сувязь са светам, рэальным ці фіктыўным, але абавязкова аддзеленым ад таго свету, што прадстаўлены ў асноўным творы (кнізе). У ім аўтар можа колькі заўгодна містыфікаваць чытача ці быць далёкім ад яго рэальнасці, аднак прадмова заўжды вымушана апелываць да інакшай рэальнасці. Менавіта рэфэрэнцыйнасць робіць прадмову (і пасляслоўе) важнай або нават адзінай крыніцай звестак пра аўтара, месца і час з'яўлення кнігі і да т. п. Яна таксама звязвае прадмову з літаратурным працэсам сваёй эпохі, яе праблематыкай і ўмоўнасцямі (у тым ліку стылістычнымі). Аднак гэта не значыць, што аўтар выступае тут у нейкай больш шчырай ці праўдзівай ролі – прадмова можа быць нагэтулькі ж фіктыўнай, як і асноўны твор [23].

Іншая рыса прадмовы (на што звярталі ўвагу многія даследчыкі [24]) – ілакутыўнасць, гэта значыць скіраванасць на пэўнае дзеянне ці змену поглядаў адрасата (напрыклад, прачытаць або адэкватна зразумець твор / кнігу). Таму адной са структурных адзнак прадмовы з'яўляецца наяўнасць у ёй дэкларатываў, камісіваў і дырэктыв [25] – заяў, абяцанняў і ўказанняў. У выніку, прадмова набывае пэўны ілакутыўны эфект (які, здаецца, немагчымы ў пасляслоўі).

4. Праблема жанру прадмовы. Прадмовы і пасляслоўі – гэта творы, пазбаўленыя мастацкага адзінства: любыя тэмы, вобразы і звесткі ў іх могуць адсутнічаць без істотнага ўплыву на завершанасць прадмовы [26], відаць, за ўключэннем трох абавязковых тэматычных кампанентаў: аўтара, чытача і твора. Тэарэтычна аўтар (публікатар) можа апавядаць у сваёй прадмове пра ўсё, што заўгодна, і надаваць ёй любую форму. Аднак на практыцы ён абмежаваны памерам (звычайна на прадмову адводзіцца невялікі аб'ём параўнальна з аб'ёмам усяго твора / кнігі [27], тэматыкай і функцыямі (гл. *Структура, тэматыка і функцыі прадмовы*). Таму прадмова можа быць акрэслена як дапаможная і манатонная літа-

ратурная форма з вузкімі абмежаванымі магчымасцямі [28]. Як вынік, аб'ём прадмоў у еўрапейскай літаратуры наогул і ў асобных жанрах няроўны: адны могуць налічваць некалькі радкоў, іншыя – расцягваюцца на дзясяткі старонак.

Жанравая прырода і спецыфіка прадмовы пакуль мала даследаваны і, ва ўсялякім выпадку, несістэматызаваныя. Ёсць прапановы лічыць прадмову асобным жанрам, накішталт драмы [29]. Паводле гэтага погляду, прадмова – гэтка ж тып тэксту, як драма ці паэзія, і мае ўласны рэпертуар сродкаў выражэння. Сапраўды, нельга адмаўляць, што прадмове ўласцівыя некаторыя пэўныя і даволі ўстойлівыя з'явы ў змесце і форме. Аднак прадмова не мае ўнікальных сродкаў выражэння (уласцівых толькі ёй), а запазычвае іх у іншых жанраў.

На думку некаторых даследчыкаў, прадмова мае толькі прыкметы самастойнага жанру [30], таму яны кажуць пра прадмову як пра адкрыты жанр, з тэрэтычна неабмежаваным наборам магчымасцяў [31], хаця гэта фактычна касуе думку пра існаванне нейкага асобнага жанру прадмовы. Тым не менш, ідэя жанравай адкрытасці дазваляе глядзець на прадмову як на цэлую лабараторыю новых літаратурных ідэй і формаў [32]. Магчыма, у гэтай адкрытасці і палягае спецыфіка прадмоў. Ім уласцівыя часам зусім несумяшчальныя рысы: аўтабіяграфізм, публіцыстычнасць, экзэгега, дыдактызм, рытарычнасць, мастацкасць; яны спалучаюць элементы многіх, часам зусім далёкіх жанраў: ліста, дакумента, малітвы, казання, аповесці, трактата, споведзі, верша... «Эпічныя карціны і сціслыя разважанні з'яўляюцца двума палюсамі прадмовы, паміж якімі існуе шмат адценняў» [33]. Прычыну гэтага Л. Сазонава бачыць у тым, што аўтары прадмоў, згодна з эстэтыкай сярэднявечнай літаратуры, імкнуліся да стварэння сінкрэтычнай мадэлі свету, аб'яднання літаратурных і нелітаратурных дыскурсаў [34]. Прадмоўна-пасляслоўныя тэксты адлюстроўваюць ідэйныя і культурныя запыты свайго часу, стылістычныя прыёмы і правілы складання літаратурных тэкстаў (рытарычныя правілы). Таму прадмовам уласцівыя агульныя структурныя прыкметы [35], хаця гэта можа быць абумоўлена не столькі жанравай прыродай прадмовы, колькі яе тэматыкай ды функцыямі (гл. *Месца знаходжання і мадыфікацыя прадмовы*).

Іншыя даследчыкі зводзяць прадмову да ўзроўню дапаможнага тэксту, аднаго з іншых так званых паратэкстаў (да якіх адносяцца загаловак, вокладка (тытульны ліст і прамацыйныя сумары), эпіграф, ілюстрацыя, рэгістр (выклад зместу) і інш.). Гэта тэксты другаснага парадку, якія існуюць пры асноўным тэксце (творы ці кнізе) [36], звязаныя з ім і атрымліваюць свой сэнс (і ўзнікненне) толькі пры ўмове яго існавання. Справа ў тым, што асноўны тэкст пры сваім з'яўленні на свет патрабуе ўключэння ў шырокі літаратурны кантэкст, у пэўнае культурнае атачэнне. Гэта і робяць паратэксты, і больш за ўсіх – прадмова, якая адрасуе асноўны тэкст пэўнай аўдыторыі і падае яго з пэўнай інтэрпрэтацыяй. Паратэкст нібы існуе паміж асноўным тэкстам і акаляючым яго дыскурсам і з'яўляецца свайго роду пасярэднікам ці «нейтральнай зонай» паміж гэтымі двума светамі [37]. Пры такім падыходзе розныя даследчыкі параўноўваюць прадмову з рамкай, паспарту, канцікам, парогам, бар'ерам, мяжой ці ключом пры асноўным тэксце [38]. Гэта падкрэслівае дапаможную ролю прадмовы і важнасць яе функцый у культуры.

Як бачна, прадмова – складаная з'ява ў свеце тэкстаў, якая выконвае шмат важных функцый. Прадмова належыць не толькі літаратуры, але таксама кніжнай і цісьмовай культуры. Далейшае вывучэнне ролі і месца прадмовы патрабуе звяртання, хаця б эскізнага, у агульных рысах, да яе гісторыі.

ЛІТАРАТУРА

1. **Schottenloher, K.** Die Widmungsvorrede im Buch des 16. Jahrhunderts / K. Schottenloher. Münster : Aschendorff, 1953. 274 S. (Reformationsgeschichtliche Studien und Texte ; H. 76/77) ; **Ehrenzeller, H.** Studien zur Romanvorrede von Grimmelshausen bis Jean Paul / H. Ehrenzeller. Bern : Francke, 1955. 227 S. (Basler Studien zur deutschen Sprache und Literatur ; H. 16) ; **Porqueras Mayo, A.** El Prólogo como genero literario : su estudio en el Siglo de Oro español / A. Porqueras Mayo. Madrid : Consejo superior de investigaciones científicas, 1957. 200 p. (Anejos de revista de literatura ; 14) ; **Porqueras Mayo, A.** El Prólogo en el Renacimiento español / A. Porqueras Mayo. Madrid : Consejo superior de investigaciones científicas, 1965. XII. 244 p. (Anejos de la revista de literatura ; 24) ; **Janson, T.** Latin prose prefaces : studies in literary conventions / T. Janson. Stockholm : Göteborg : Uppsala : Almqvist och Wiksell, 1964. 180 p. ; **Ansorge, H.-J.** Art und

Funktion der Vorrede im Roman : Von d. Mitte d. 18. Jh. bis zum Ende d. 19. Jh. / H.-J. Ansorge. Würzburg : [s. n.], 1969. III. 249 S. ; **Meißner, A.** *Aulecteur* : Studien zu den französischen Romanvorworten des 17. Jahrhunderts / A. Meißner. Frankfurt am Main ; Berlin ; Bern ; New York ; Paris ; Wien : Lang, 1994. VII, 144 S. (Europäische Hochschulschriften : Reihe 13, Französische Sprache und Literatur : Bd. 189) ; **Quack, J.** *Evangelische Bibelvorreden von der Reformation bis zur Aufklärung* / J. Quack. Gütersloh : Gütersloher Verlagshaus Mohn, 1975. 356 S. (Quellen und Forschungen zur Reformationsgeschichte ; Bd. 43) ; **Bornemann, U.** *Anlehnung und Abgrenzung* : Untersuchungen zur Rezeption der niederländischen Literatur in der deutschen Dichtungsreform des 17. Jahrhunderts / U. Bornemann. Assen ; Amsterdam : Van Gorcum, 1976. 342 S. (Respublica literaria Neerlandica : 1).

2. **Тематика и стилистика предисловий и послесловий** АН СССР ; под ред. А. С. Демина. Москва : Наука, 1981. 303. [16] с. (Русская старопечатная литература (XVI – первая четверть XVIII в.)).

3. **Janson, T.** *Latin prose prefaces ...* P. 12.

4. **Dunn, K.** *Pretexts of authority : the rhetoric of authorship in the Renaissance preface* / K. Dunn. Stanford, Calif. : Stanford University Press, 1994. P. 43.

5. Там же.

6. **Клімаў, І. П.** *Тыпалогія каментарыя ў даўняй кнізе* / І. П. Клімаў // *Здабыткі : дакум. помнікі на Беларусі* / Нац. б-ка Беларусі ; рэдкал. : Р. С. Матульскі (гал. рэд.) [і інш.] ; склад. : Т. А. Сянега, А. А. Суша. Мінск, 2013. Вып. 15. С. 215–216.

7. **Dunn, K.** *Pretexts of authority ...* P. 153 ; **Wirth, U.** *Das Vorwort als performative, paratextuelle und parergonale Rahmung* / U. Wirth // *Rhetorik : Figuration und Performanz* / hrsg. von J. Fohrmann. Stuttgart : Weimar, 2004. S. 616.

8. **Janson, T.** *Latin prose prefaces ...* P. 121, 144–145.

9. **Bornemann, U.** *Anlehnung und Abgrenzung ...* S. 212.

10. Там же.

11. **Ehrenzeller, H.** *Studien zur Romanvorrede ...* S. 35.

12. **Сазонова, Л. И.** *Украинские старопечатные предисловия конца XVI – первой половины XVII в. : особенности литературной формы* / Л. И. Сазонова // *Тематика и стилистика предисловий и послесловий* АН СССР ; под ред. А. С. Демина. Москва, 1981. С. 153–187. (Русская старопечатная литература (XVI – первая четверть XVIII в.)) ; **Сазонова, Л. И.** *Книги кириллической печати во второй половине XVI века: между Римом и Москвой* / Л. И. Сазонова // *Издания кирилловского шрифта второй половины XVI века : свод. кат. : в 2 кн.* / А. А. Гусева ; под общ. ред. Л. И. Сазоновой. Москва, 2003. Кн. 2. С. 1257–1267.

13. **Сазонова, Л. И.** *Украинские старопечатные предисловия ...* С. 186.

14. **Bornemann, U.** Anlehnung und Abgrenzung ... S. 212.
15. Там же. С. 212–213.
16. Там же. С. 212.
17. Там же.
18. Там же. С. 213.
19. Там же.
20. **Сазонова, Л. И.** Украинские старопечатные предисловия ... С. 155.
21. **Wirth, U.** Das Vorwort als performative ... S. 608.
22. Там же. С. 608, 613–614.
23. Там же. С. 610–611.
24. Там же. С. 607–608.
25. Там же. С. 609.
26. **Сазонова, Л. И.** Украинские старопечатные предисловия ... С. 185.
27. **Curtius, E. R.** Europäische Literatur und lateinisches Mittelalter / E. R. Curtius. 2. durchges. Aufl. Bern : Francke, 1954. S. 479.
28. **Ehrenzeller, H.** Studien zur Romanvorrede ... S. 35.
29. **Porqueras Mayo, A.** El Prólogo como genero literario ... : **Porqueras Mayo, A.** El Prólogo en el Renacimiento español ...
30. **Сазонова, Л. И.** Украинские старопечатные предисловия ... С. 155, 167.
31. Там же. С. 187.
32. Там же.
33. **Bornemann, U.** Anlehnung und Abgrenzung ... S. 220.
34. **Сазонова, Л. И.** Украинские старопечатные предисловия ... С. 187.
35. Там же. С. 186.
36. **Клімаў, І. П.** Тыпалогія каментарыя ў даўняй кнізе ... С. 213.
37. **Wirth, U.** Das Vorwort als performative ... S. 607, Anm. 33.
38. Там же. С. 604–607.

Рассматриваются различные формальные аспекты предисловия. Показывается отличие предисловия от других видов вспомогательных текстов, выявляются некоторые виды предисловия, анализируются его структура, тематика и функции, а также обсуждаются вопросы жанровой квалификации предисловия.

Various formal aspects of preface are considered. The difference of preface from other types of auxiliary texts is shown, some types of preface are revealed, its structure, subject matter and functions are analyzed, and questions of preface genre qualification are discussed as well.